

Використання робочих зошитів у процесі навчання історії: історико-методичні аспекти

Яніна КАМБАЛОВА

Зміна цілей навчально-виховного процесу на сучасному етапі розвитку школи спонукає до перегляду змісту освіти, методів та засобів навчання, вимагає перегляду всього комплексу навчально-методичної літератури, в тому числі й робочих зошитів як одного з його важливих структурних компонентів. Робочі зошити, які останнім часом набули великого поширення у сучасних українських школах, відіграють особливу роль у вирішенні проблеми диференціації та індивідуалізації навчання, сприяючи формуванню загальнонавчальних інтелектуальних умінь та корекції недоліків навчальної діяльності.

Проблеми теоретико-методичних аспектів створення та принципів використання робочих зошитів, їх ролі та функцій у навчальному процесі були предметом дослідження багатьох відомих методистів у минулому та на сучасному етапі. Ґрунтовний огляд історії й теорії створення і застосування робочого зошита було подано у монографії естонського дослідника О. Нільсона «Теорія та практика самостійної роботи учнів», яка з'явилася у 1976 році [10]. У даному дослідженні принципи використання робочих зошитів проаналізовано за групами навчальних предметів і зроблено огляд застосування робочих зошитів у СРСР та інших країнах. Розглянуто також проблеми змісту й структури робочого зошита, питання використання його в навчальному процесі. Функції робочого зошита в комплексі навчальної літератури досліджувалися у 80-х роках ХХ століття ще одним радянським ученим І. Унтом [13]. Визначення типології сучасних робочих зошитів з історії та аналіз практики їх використання у за-

рубіжних країнах здійснено К. Бахановим у кількох його працях [2, 3, 4]. У дисертаційному дослідженні А. Лікарчук [8] визначено роль і місце робочих зошитів з друкованою основою в навчально-методичному комплексі та експериментально доведено доцільність їх впровадження у навчальний процес шкіл. Зазначено, що робочі зошити надають учителю реальну можливість індивідуального підходу до учнів, допомагають з'ясувати та оцінити рівень їх досягнень у навчанні.

Попри досить широкий спектр публікацій, присвячених проблемам створення та використання робочих зошитів в навчальному процесі загальноосвітньої школи, робочі зошити з історії ще не були об'єктом детального комплексного дослідження.

Завдання нашої статті такі: визначити основні етапи процесу створення робочих зошитів з історії в Україні та характерних особливостей кожного з них; визначити роль та функції робочого зошита в процесі навчання шкільних курсів історії; проаналізувати чинну практику створення та використання робочих зошитів з історії в Україні та зарубіжних країнах; здійснити огляд класифікацій робочих зошитів, створених сучасними методистами; визначити системи вимог до робочого зошита нового покоління.

На різних етапах становлення методичної науки можна простежити зміни у трактуванні поняття «робочий зошит». Наприклад, радянський дидакт І. Лернер визначав робочий зошит як особливий жанр навчальної літератури, метою якого є активізація пізнавальної діяльності школярів [7]. На його думку, методичний

апарат підручника чи дидактичні матеріали не можуть забезпечити повноцінну систематичну та системну роботу учнів. Цю мету найкраще реалізує робочий зошит, оскільки цей посібник дійсно призначений для роботи: у ньому можна писати, креслити, малювати, підкреслювати. У робочому зошиті має бути зібрано спеціально побудовану систему ілюстрацій, схем, запитань і завдань до предметного змісту навчального матеріалу.

За визначенням К. Баханова, робочий зошит з друкованою основою — це «... особливий вид навчальних посібників, спрямований на активізацію пізнавальної діяльності учнів у класі та вдома» [4, 70]. А. Лікарчук наводить у своїй дисертаційній праці таке визначення: «Робочі зошити з друкованою основою — це засоби навчання, які містять різноманітні та різномірні завдання для їх безпосереднього виконання учнями з метою поліпшення засвоєння, повторення, узагальнення, систематизації та перевірки знань» [8, 15].

Робочі зошити з історії не є інноваційним видом навчальної літератури. Історія їх створення та використання налічує багато десятиліть. У дисертаційній праці К. Младковської зазначено, що у 20-х роках ХХ століття в Росії вперше було зроблено спробу масового запровадження робочих зошитів у систему народної освіти. Такі зошити включали завдання для самостійної роботи учнів за тематичними розділами. О. Привалова вважає, що першими прототипами робочих зошитів з історії можна вважати робочі книги, які з'являються у 20-х роках ХХ століття. В 1920-і рр. увага вітчизняної педагогіки була зосереджена на

принципах створення навчальних посібників нового типу. Ці посібники створювалися під керівництвом науково-педагогічної секції ГУСа, яку очолював М. Покровський. Головним завданням нового жанру навчальної літератури було не просто дати учням матеріал для заучування, а й завдання для самостійної роботи. Наявність таких книг в учнів повинна була створити умови для реалізації лабораторного методу в навчанні.

Проте, як зазначає у своїй дисертаційній праці О. Привалова, в 1920-х рр. нові форми організації навчального матеріалу в робочих книгах, які мали на меті оптимізувати навчання через самостійну роботу учнів, не отримали достатньої підтримки Наркомосу [11, 5]. К. Младковська теж наголошує, що у 20—30-х роках робочий зошит як засіб збільшення самостійності та активності учнів не отримав великого поширення [9, 13].

У 1940-х роках частково відроджується практика створення робочих зошитів. У повоєнний період видавництво «Просвещение» випускало обмеженими тиражами робочі зошити з російської мови, арифметики, геометрії, географії, історії та креслення. Одночасно з цим інституту удосконалення вчителів теж видавали малими тиражами експериментальні зошити з ряду предметів.

У 60-х — на початку 70-х рр. ХХ ст. з'являються інші «попередники» сучасних робочих зошитів з історії — зошити для самостійної роботи. В 1960-і рр. поняття «робочий зошит» трактували як набір завдань для організації самостійної роботи школярів, складений у суворій відповідності до чинної програми, що охоплює конкретний шкільний курс чи його значну частину. До цього періоду відносяться робочі зошити з історії Стародавнього світу та середніх віків М. Тененбаума, Ф. Коровкіна та ін.

На думку О. Привалової, всі робочі зошити, створені протягом

1960-х рр., можна розділити на кілька видів:

1) робочі зошити, до конкретного підручника, орієнтували учня на роботу з ним, включали завдання для роботи з текстом підручника, ілюстраціями та іншими матеріалами. Такі зошити зазвичай доповнювали підручник уточнюючим матеріалом (малюнок, таблиці, контурні карти тощо);

2) робочі зошити, які не мали зв'язку з конкретним підручником та не керували роботою з ним, а були лише доповненням до іншої навчальної літератури.

Іноді робочі зошити навіть заміняли підручники або настільки наближалися до структури підручника, що важко було зрозуміти, про який засіб навчання йде мова [11, 21]. Оптимальним варіантом робочого зошта вважався той, який містив робочі вказівки, пристосовані до роботи з навчальною літературою, насамперед з підручником. Технологія роботи із зошитом для самостійних робіт передбачала керівництво вчителем процесом роботи учнів. Також учитель міг на власний розсуд доповнювати і коригувати керівництво, використовувати наведені завдання частково.

Попри переваги нового виду навчальних посібників, якими стали у 60-х рр. робочі зошити, вони мали і ряд недоліків. Як зазначав у своїй роботі І. Унт, учень, розпочинаючи самостійну роботу, обов'язково мав дотримуватися вказівок учителя [13, 162]. Крім цього пам'ятка роботи мала універсальний характер. Виходячи з цього, форму самостійної роботи можна поставити під сумнів [13, 158].

Крім цього, завдання у таких робочих зошитах мали здебільшого репродуктивний характер і були тісно прив'язані до конкретного підручника. Учні потрібно було лише механічно перенести інформацію з відповідного параграфа до робочого зошта, а це технологічно не змінювало процес викладання історії [11, 24]. І головним недоліком було те, що

робочим зошитах не відводилася самостійна роль, вони виступали як доповнення до підручника.

Отже, як зазначає О. Привалова, робочі зошити, що створювалися як новий жанр навчальної літератури, все ж не принесли розуміння історії і не означили нових способів роботи з історичним матеріалом [11, 24]. Проте був і ряд позитивних моментів. Так, наприклад, до зошитів було включено комплекси вправ тренувального характеру, карти, схеми тощо. На жаль, робочі зошити з друкованою основою, які з'явилися у 1960-х рр., доволі швидко зникли зі шкіл, хоча доцільність їх використання і не викликала сумнівів ні у методистів, ні у вчителів.

Ситуація щодо створення навчальної літератури з історії загалом та робочих зошитів, зокрема, знову змінилася у 70-х роках ХХ століття.

Саме тоді робочі зошити були досить поширеним явищем у школах СРСР. Показовим тут є досвід Естонії. Міністерство освіти ЕРСР затвердило робочі зошити як обов'язковий вид навчальних посібників для школи. Велика група естонських методистів на базі суспільного НДІ педагогіки під керівництвом О. Нільсона підготувала зошити з усіх навчальних предметів, а видавництво «Валгус» забезпечило їх щорічні тиражі. Такі зошити видавали виключно естонською мовою, тому вони не набули поширення в школах інших союзних республік.

В публікаціях естонських авторів наголошувалося на необхідності обов'язкового зв'язку робочого зошта зі змістом конкретного підручника. О. Нільсон, коментуючи результати використання в школах Естонії робочих зошитів з друкованою основою, не вважав це недоліком, а, навпаки, відносив до позитивних якостей цього виду посібників.

90-і рр. ХХ століття також знаменували новий етап у процесі створення такого виду навчальних посібників, як робочі зоши-

ти. Ці посібники мали стати однією з форм допомоги учням у опрацюванні історичного матеріалу засобами самостійного засвоєння і застосування знань. На цей період, як вказує К. Баханов, припадає хвиля масового використання у практиці навчання зошитів з друкованою основою. Вони мали розвантажити підручники за рахунок перенесення до зошитів завдань практичного спрямування.

Протягом 2001—2005 рр. робочі зошити знову зазнали змін. В результаті запровадження в шкільну практику тематичного оцінювання навчальних досягнень учнів виникає новий тип робочих зошитів — зошити тематичного оцінювання. Якщо робочі зошити з історії на попередньому етапі мали універсальний характер та були навчальним посібником, що використовувався практично на всіх етапах уроку (під час перевірки домашнього завдання, актуалізації опорних знань учнів, засвоєння нового матеріалу та його закріплення) і вдома для виконання домашнього завдання, то функція зошитів тематичного оцінювання звузилася до контролюючої.

Перше масове видання робочих зошитів з історії в Україні було здійснено у 1996—1997 роках. Основою цих зошитів стали методичні доробки радянських часів, насамперед дидактичні матеріали та збірники пізнавальних завдань, досвід країн близького та далекого зарубіжжя, власні розробки авторів зошитів.

Як свідчить педагогічна практика, робочий зошит з предмета є зараз одним з найдієвіших навчальних посібників. Адже зазвичай у процесі підготовки до уроку вчителі багато часу витрачають на складання різних типів завдань для самостійної роботи учнів. Це трудомісткий процес, який вимагає великих розумових затрат та часу. Створення спеціальних посібників для самостійної роботи учнів — робочих зошитів значно полегшує роботу вчителя.

Робочий зошит — це найбільш доступний та відносно дешевий посібник для керівництва самостійною роботою учнів. Він також є важливим засобом індивідуалізації процесу засвоєння знань, оскільки допомагає виконувати завдання в оптимальному для учнів темпі. Як наголошує А. Лікарчук, впровадження у навчальний процес зошитів з друкованою основою вдосконалює викладацьку діяльність учителя тим, що з'являється реальна можливість індивідуального підходу до учнів; технологія систематичного застосування зошитів з друкованою основою посилює мотивацію учнів до навчання, позитивно впливає на їх психологічний стан, надає змогу виконувати завдання різного рівня складності, формує особистість [8, 4, 16].

Необхідно також наголосити на таких позитивних якостях робочих зошитів, як зосередження необхідного матеріалу в одному джерелі, тісно пов'язаному з іншими частинами навчально-методичного комплексу; простота і раціональність виконання завдань для учнів, мінімальні затрати часу; масовість застосування; можливість організації як індивідуальної, так і фронтальної роботи на уроці; зручність здійснення поетапного контролю за самостійною роботою школярів та результатами їх навчальних досягнень.

Робочий зошит розглядається нами як дидактичне доповнення до підручника, тому повинен створюватися в комплекті з іншими навчальними посібниками. У складі навчально-методичного комплексу (НМКт) робочий зошит виконує ряд дидактичних функцій, визначення та обґрунтування яких було предметом дослідження багатьох методистів як у минулому, так і на сучасному етапі.

Свого часу функції робочого зошита в НМКт були досліджені І. Унтом. Дослідник виділяв такі функції робочого зошита в комплексі навчальної літератури: 1) керівництва самостійною

діяльністю учнів; 2) методичної допомоги вчителю; 3) формування навчальних умінь та навичок; 4) інтегрування елементів навчально-методичного комплексу [13, 30]. До додаткових функцій цей дослідник відносив ще керівництво групою роботою. Описані І. Унтом функції дозволяють визначити місце та роль робочого зошита в навчально-методичному комплексі.

На думку дослідниці з Казахстану Г. Ібрагімової, робочий зошит як компонент навчально-методичного комплексу повинен виконувати такі функції: мотиваційну, інформаційну, трансформаційну, організаційно-процесуальну, інтерактивну, функції самоосвіти, корекції та самокорекції [5, 48].

Сучасні методисти по-різному підходять до класифікації створених останнім часом робочих зошитів. Російський методист М. Короткова, аналізуючи робочі зошити, створені протягом останніх років у Російській Федерації, виокремила серед них чотири основні типи: 1) зошити для вправ, або тренінгові зошити, що містять завдання на лічбу років, оперування назвами, поняттями, датами, роботу з картою та тести; 2) зошити, побудовані за принципом графічного моделювання, в основу яких покладено малюнки або знакові пізнавальні завдання (образні, логічні, оцінні); 3) зошити-хрестоматії; 4) семіотико-семантичні зошити, в яких поєднуються символічні, малюнкові, схематичні та змістові інтелектуальні завдання перетворювального та творчого рівнів [6, 28].

Власну класифікацію робочих зошитів наводить у своєму дослідженні ще один російський автор Р. Шиленков. Він пропонує розділити їх на три типи: 1) багаточільові й комплексні; 2) трафари-щоденники для проведення дослідів, спостережень, практичних робіт; 3) зошит-підручник [14, 10].

Інша відома російська дослідниця О. Стрелова класифікує

сучасні робочі зошити з друкованою основою наступним чином: 1) додатки до конкретних підручників; 2) додаткові посібники до курсу; 3) замітники традиційних підручників [12, 32].

Український учений-методист К. Баханов наводить таку типологію робочих зошитів: 1) багатопільові, або комплексні (містять завдання на засвоєння знань та формування вмінь і навичок, зокрема вміння самостійно здобувати знання); 2) щоденники виконання практичних робіт; 3) комбіновані посібники (містять, крім запитань, пізнавальні тексти) [4, 70]. Цей же дослідник у монографії «Сучасна шкільна історична освіта: інноваційні аспекти» надає ще одну класифікацію робочих зошитів з історії, створених в Україні у 90-х роках ХХ століття: 1) зошити для роботи за діалоговою методикою; 2) зошити для розв'язання пізнавальних завдань; 3) зошити, спрямовані на повне засвоєння навчального матеріалу; 4) зошити із розвивального навчання [2, 169].

На сучасному етапі робочі зошити широко впроваджуються у навчальну практику багатьох зарубіжних країн. У вищезгаданій монографії К. Баханова зроблено аналітичний огляд зарубіжного досвіду створення та використання робочих зошитів з історії на сучасному етапі. Так, наприклад, автор зазначає, що у США найпоширенішим є варіант зошита, заснований на тестових завданнях, які не вимагають багато писати: дати стислу відповідь, вписати слово, вибрати слово із запропонованого переліку, додати, підібрати подію, дати пояснення визначеним словам, вибрати правильну відповідь на запитання до документа, заповнити пропуски в таблиці, зробити написи на карті, дати пояснення до діаграми тощо, та невелику кількість проблемних завдань на зразок: виявити кілька основних проблем теми та висловити щодо них свою думку, висловити думку щодо означених проблем, підго-

туватися до рольової гри за визначеним сюжетом, висловити власне ставлення до історичного явища за допомогою оцінок «-2», «-1», «0», «+1», «+2» з подальшим обґрунтуванням [2, 167].

Натомість, як пише К. Баханов, робочі зошити, видані у прибалтійських країнах, включають тестові завдання поряд зі звичайними запитаннями й передбачають набагато більше письмової роботи учнів. Серед них можна виокремити такі завдання: відповіді на поставлене запитання, роздумачити поняття, зробити виписки з підручника, визначити істинність твердження, скласти перелік, скласти речення із запропонованих слів, заповнити прогалини, позначити на карті, доповнити речення, вибрати правильну відповідь, зробити опис за малюнком, утворити змістові пари тощо. Подібними до прибалтійських є польські робочі зошити, проте вони менше структуровані та краще ілюстровані. У молодших класах переважають завдання зробити підписи під малюнками або записи в структурній схемі, позначити на «стрічці часу», заповнити таблицю або прогалини в тексті, розфарбувати карту, погодитись чи не погодитись із твердженням, відповіді на запитання тощо. Робочі зошити для старших класів передбачають роботу з документами, карикатурами, планами місцевості, заповнення різноманітних таблиць, структурних схем, контурних карт та кросвордів.

Російські робочі зошити 90-х рр. О. Привалова класифікує за двома категоріями. До першої вона відносить зошити, які стали доповненням до певного підручника і використовувалися у навчальному процесі частково. У цих зошитах широко застосовувалися досягнення сучасної історичної науки, нові форми організації роботи вчителя і учнів, проте вони не змінювали технологію навчання історії [11, 32]. До другої категорії дослідниця віднесла робочі зошити, які ста-

ли абсолютно новим самостійним видом навчальної літератури. Вони не тільки могли замінити підручник, а й пропонували нову авторську технологію викладання історії в школі. До таких видань належали зошити, розроблені російськими фахівцями в галузі історичної дидактики Ю. Троїцьким та К. Умбрашко. Так, наприклад, робочі зошити, створені на основі технології Ю. Троїцького, насамперед передбачають наявність ДМК — документально-методичних комплексів, які складаються з підібраних за певними принципами джерел та системи запитань і завдань до них. У процесі роботи з текстами в учнів формуються як загальнонавчальні стратегії (вміння аналізувати, порівнювати, вступати в діалог, доводити власну точку зору), так і специфічні (робота з історичним джерелом). При цьому учень має оцінити джерело з різних позицій: сучасника подій, нащадка, іноземця та ін. Відкритість такого робочого зошита дозволяє як учителю, так і самому учню додавати власні запитання і завдання.

Сучасні українські методисти останнім часом активно розробляють робочі зошити з історії і як окремі навчальні посібники, і як компоненти навчально-методичних комплектів. Зокрема, до групи таких видань із всевітньої історії належать створені останнім часом робочі зошити О. Малій, К. Баханова, О. Хірної, Т. Ладиченко, І. Коляди, Я. Камбалової, О. Бандровського, С. Голованова, О. Охредько та ін.

Однією з нагальних проблем сучасної історичної дидактики є створення робочих зошитів нового покоління. Основною метою робочих зошитів нового типу є відхід від репродуктивного підходу у навчанні історії та формування історичного мислення школярів. Серед вимог до створення робочих зошитів нового покоління можна назвати їх мобільність, комплектність, перетворення робочого зошита на відкриту сис-

тому, яка передбачає постійне змістове та методичне оновлення і розвиток, його спрямованість на співпрацю і співтворчість з учнем [1, 38—39]. Працюючи з робочими зошитами нового покоління, учень повинен не лише оперувати засвоєними знаннями, а й оволодівати новими знаннями, формувати власні запитання, висувати гіпотези, шукати відповіді на проблемні запитання, вибудовувати власні версії історичних подій. Центральною ланкою завдань робочого зошита в такому випадку має стати постановка проблем, для вирішення яких у школярів немає готових засобів. Тоді підсумком вирішення проблеми стане дійсно самостійна інтерпретація факту, події, сюжету.

К. Баханов відносить до зошитів нового покоління так звані зошити з розвивального навчання, в яких чільне місце посідають завдання реконструктивного й творчого рівнів, а репродуктивні завдання, як правило, ускладнені і спрямовані на підготовку учнів до виконання завдань вищого рівня. Наприклад, у робочих зошитах, створених цим автором, пропонуються такі завдання, як заповнення учнями різноманітних порівняльних таблиць та структурно-логічних схем; завдання на розв'язання протиріччя; підтвердження чи спростування за допомогою фактів наявності в історичної особи певних людських якостей; написання листа від імені сучасника подій; складання статуту організації; написання щоденника уявної подорожі за визначеним маршрутом; продовження діалогу тощо. Велику роль у цих зошитах відіграють ілюстрації, які є основою для виконання творчих завдань: зробити підписи під малюнками, скласти оповідання або план розповіді за малюнком, обґрунтувати один із варіантів портрета, який найбільше відповідає уявленню про історичну особу, скласти оповідання за картосхемою. Оригінальними методичними прийомами, пропонованими К. Баха-

новим, є «озвучування» коміксів (написання діалогу), зображення гербів та вигадування девізів до них, створення нескладних символічних зображень та малюнків [2, 170].

Висновок. Оцінюючи досвід розробки та використання робочих зошитів у другій половині 90-х років ХХ — на початку ХХІ століть, сучасні методисти відзначають ряд позитивних моментів, які полягають у сприянні індивідуалізації навчання, певному зростанні пізнавальної активності учнів, покращенні запам'ятовування ними навчального матеріалу. З іншого боку, щодо ефективності робочих зошитів виникають певні зауваження, а саме: з великі авторські тексти і складні документи, одноманітні запитання, переважання тестових завдань, спрямованих на перевірку формалізованих знань, з великим або занадто малим розлінованим простір для самостійних учнівських записів, відсутність внутрішньої цілісності та системності завдань. Незважаючи на постійне збільшення випуску робочих зошитів з різних навчальних дисциплін, зокрема з всесвітньої історії, ще не створені єдині дидактичні умови їх конструювання. Протиріччя між постійно зростаючим випуском робочих зошитів, реальним впровадженням їх у масову педагогічну практику й теоретико-педагогічна недостатність розкриття дидактичних умов функціонування даного виду навчальних посібників залишаються сьогодні однією з невирішених проблем.

Науковою перспективою подальшого дослідження означеної проблеми є детальне вивчення передового вітчизняного та зарубіжного досвіду розробки робочих зошитів з метою створення найближчим часом «нового покоління» цих навчальних посібників, які будуть відповідати вимогам сучасної школи, а також розробка наукової теорії створення да-

ного виду навчальної історичної літератури в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабанский Ю. Оптимизация процесса обучения (общедидактический аспект). — М.: Педагогика, 1977. — 256 с.
2. Баханов К. Сучасна шкільна історична освіта: інноваційні аспекти. — Донецьк: «Юго-Восток», 2005 — 384 с.
3. Баханов К. Теоретико-методичні засади трансформації сучасної шкільної історичної освіти: Дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02 / Інститут педагогіки АПН України. — К., 2007.
4. Баханов К. Традиції та інновації в навчанні історії в школі: Дидактичний словник-довідник. — Запоріжжя: Просвіта, 2002. — 108 с.
5. Ибрагимова Г. Подготовка и использование учебно-методического комплекта на уроках биологии в общеобразовательной школе: на материале Казахстана: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. — М., 2006.
6. Короткова М. Рабочие тетради на уроках истории // Преподавание истории и обществоведения в школе. — 2002. — № 2. — С. 26—30.
7. Лернер И. Развитие мышления учащихся в процессе обучения истории: Пособие для учителей. — М.: Просвещение, 1982. — 191 с.
8. Лікарчук А. Технологія створення та використання зошитів з друкованою основою (на матеріалі хімії) Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. — К., 2003. — 20 с.
9. Младковская Е. Дидактические условия конструирования рабочей тетради для младших школьников: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01: Москва, 2002. — 152 с.
10. Нилсон О. Теория и практика самостоятельной работы учащихся. — Таллин, 1976.
11. Привалова Е. Рабочие тетради как средство повышения эффективности учебного процесса (на материале истории): Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01: Кемерово, 2002. — 179 с.
12. Стрелова О. Всегда ли «работает» рабочая тетрадь? // Преподавание истории и обществоведения в школе. — 2002. — № 2. — С. 30—33.
13. Унт И. Рабочая тетрадь и её функция // Индивидуализация и дифференциация обучения. — М.: Педагогика, 1990. — С. 157—168.
14. Шиленков Р. Влияние использования рабочей тетради с дифференцированными заданиями на развитие самостоятельности учащихся при индивидуализации обучения химии: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. — Москва, 2004. — 258 с.